

Драгомир ЛАЛЧЕВ (София)

ЛЕКСИКОГРАФСКИТЕ ТРАДИЦИИ И СЪСТАВЯНЕТО НА БЪЛГАРСКИ ТОПОНИМИЧЕН РЕЧНИК

*В памет на проф. Й. За-
имов по случай 70-години от
рождението му.*

След дългата събирателска краеведска работа и поредицата монографични проучвания сега сме изправени пред назрялата необходимост от лексикографска инвентаризация на българския топонимичен материал. Прегледът на досегашната лексикографска практика не ни дава единна универсално приложима схема за решаване на въпроса за съставянето на Топонимичен речник на българския език. Това естествено би ни принудило да търсим решението на въпроса в комплексните методи, съчетаващи опита както на обикновените тълковни речници, така също на апелативните етимологични речници (БЕР 1971-; V a s m e r 1953-1958) и речниците на географските термини, с които разполага науката досега. Естествено е да се вземат под внимание лексикографските традиции както на българското, така и на славянското и неславянско езикознание (Ш е р б а 1974:265-304; Ф и л и п е ц 1988:289-294). Затова е необходима добра справочна ориентация в различните лексикографски принципи и тълковни методики, въведени в употреба от авторските колективи на излезлите и продължаващи да излизат от печат речници (РСРБЕ 1966; РБЕ 1977-). Несъмнено бъдещият съставителски колектив на един топонимичен по тип речник ще бъде принуден да избере комплексния подход при интерпретацията на езиковия материал и особено при уточняване на структу-

рата и тълковното дефиниране на речниковата статия (С т а л т - м а н е 1989:22-27). Пълн етимологично-топонимичен речник на собствените имена е трудно осъществим лексикографски труд, но пък и речниците с малък обем по принцип съдържат само най-нужните думи, както е топонимичният речник на В. Н и к о н о в (1966) или енциклопедичният илюстриран на В а d j u r a (1953), вече остарял. Този тип речници с ограничен словарен обхват, разбира се, са повече интересни за широкия масов читател, но те не винаги биха удовлетворили професионалния езиковед. Специалистът-топонимист се нуждае от справочник с последователен и мащабен обхват на материала (независимо от териториалната големина на изследвания район). Само един речник с пълнота на материала би осигурил справочна надеждност за изследователите и би представлявал основа за качествени конфронтативни изследвания в други области и с други типове оними.

По същество проектираният от нас речник би бил от смесен тип – етимологично-топонимичен, тъй като едновременно със структурно-семантичната и етимологична интерпретация на заглавната дума ще се дават и всичките топоними, в чиято структура тя влиза. Тоест различните по структура топоними ще изпълняват и функцията на подръчници с илюстративен материал. При уточняване на структурата на речниковата статия трябва да се има предвид принципното различие на функционално и семантично равнище между обикновените апелативни единици и собствените имена (С у п е р а н с к а я 1986:121), образувани от географски термини. Във връзка с това остава открит въпросът – трябва ли да се прави разграничение между топоними, образувани от географски термини (Т о л с т о й 1969; М у р з а е в ы 1959) и такива, образувани от обикновени нарицателни за местности, които нямат функционалния статус на термини. Така например покрай топоними, образувани от чисти географски термини **бърдо**, **рид**, **връх**, **дол**, **лъг**, **долина**, **баир**, **боаз**, **бурун** и др., трябва ли да намерят място и такива географски имена, съдържащи обикновени определители на местността като: **край**, **краище**, **място**, **площ**, **парче**, **межда**, **страна**? Моето мнение по този въпрос е тази група имена, която никак не е малобройна, също да бъде включена в речника, придружена от съответна стилистична бележка за тази

тяхна структурно-функционална особеност. Така речникът би спечелил от подобно богато и всестранно представяне на топонимичния инвентар. Работата, предшествуваша съставянето, би трябвало да включва в себе си дейности, свързани с уточняването на хронологическите граници на речника, с типологичния преглед на материала, с избора на източниците (само теренно събирани за картотеките или и печатни), тъй като печатните не са особено удобни за евентуална картографска работа върху атлас. Нужно е да се определи също така и обемът на словния масив чрез един предварителен и ориентируващ азбучен списък, одобрен от редакторски съвет, така както се практикува при съставянето на многотомен тълковен „Речник на българския език“.

В речниците, посветени на полската, немската и сърбохърватската географска терминология (N i t s c h e; S c h ü t z 1957; 1964) е възприет тематичният класификационен принцип за представяне на терминологичната лексика. Те са групирани по азбучен ред в следните раздели: а) орография, с подгрупи, посветени на равнините, планините, хълмовете, върховете, пропастите, пещерите, низините; б) растително покритие, включващо обекти като: гори, храсти, поляни, пасища, степи и др.; в) вътрешни водоеми: реки, потоци, езера, извори, притоци, речни бродове; г) морета и свързаните с тях понятия като: заливи, острови, крайбрежия, лагуни, носове, вълноломи, плитчини и др.

От една страна, тази схема на представяне географските термини е приемлива, поради известна прегледност на тематично групирания материал, но, от друга страна, прекалената раздробеност и подгрупова обособеност на имената води до една прекъснатост на абсолютния азбучен ред в целия корпусен материал на тези речници. Това прави справката с тях не особено ефективна, независимо от приложения в края им показалец и прецизната етимология. Освен това като известен недостатък от техническо естество виждам твърде оскъдното представяне на топоними като илюстрация към съответната заглавна терминологична единица на речниковите статии. Това не дава достатъчна представа за структурните модели, ареалната разпространеност, стратиграфския характер и честотност на топонимите. Може би всичко това се дължи на стремежа у авторите към по-малък по обем речник, ориентиран глав-

но към тематично представяне на географската лексика.

Многообразието на типовете фонетико-морфологична вариантност (Р у б ц о в а 1988:52-68; С о р о к и н 1977:15-17) на топонимите ще остави своя отпечатък и върху географските термини като заглавни речникови единици. Понякога типовото многообразие на фонетичното вариране често пъти прави имената деформирани до неузнаваемост, което пък затруднява правилното и точно идентифициране на съдържащия се в тях термин, а оттам и проблемите с евентуалната му нормализация. Обикновено като причина за това се явяват различните елизии, вокални и консонантни асимилации, дисимилации или метатези. Например в местните имена Судòла, Клàнче, Клàйц < Суходòла, Клàденче, Клàденец. Тези явления са мотивирани най-често от стремежа към езикова икономия и комуникативно удобство у носителите на езика. Мисля, че търсенето на някаква нормативна опора и дистрибутивен критерий при фонетичния тип вариантност би трябвало да става поотделно при всеки конкретен случай на заглавните думи. Съставителите и редакторите на топонимичен речник би трябвало да вземат под внимание също така и евентуално флексийно вариране, където в някои случаи нулевото окончание изменя и граматичния род и създава корелации от рода на полън/полъна, èзер/èзеро, барûг/барûга, чук/чûка. Например в топоними като: Овнàрски полèн (в Годечко), Чûков èзер (в Сливнишко и Годечко), Барûк (Валовишко), Николàй чук (Тополовградско). Богатата вариативност би могла да създаде понякога и непредвидени картографски трудности при отразяването ѝ в топонимичен атлас.

В тълковната практика на многотомния РБЕ е залегнал принципът за привеждането като отделна заглавка на словообразователния вариант на основната заглавна дума. Фонетичният ѝ вариант обаче не се извежда като заглавна единица, а само се дава в т. н. справочен отдел в края на статията на основната форма, придружен от стилистична бележка „Друга (рядка, остар. или диал.) форма“. Например в статията на прилагателното име български има справочен отдел с фонетичен вариант остарялата книжна форма болгарски. Същото е и при ветх, чийто вариант е ветх. (РБЕ 1977-1979, т. 1, 2). Тази практика не би могла да се приложи механично при топонимичния речник, тъй като при него и фонетични-

те варианти ще трябва да намерят място като заглавни думи, но със съответната прецизирана интерпретация, за да се оформят като подзаглавни форми, които биха могли примерно да се дадат след тире, с абзац или пък различен шрифт. Очевидно старият едностранчив метод всяко географско име да представлява самостоятелна заглавка на речникова статия би довело не само до набъбване обема на речника, но би създадо редица трудности при обработката на материала по азбучен ред като трудоемък и продължителен процес. Топонимичната статия би трябвало да се оформи по подобие на речниковата статия в един апелативен тип етимологичен речник, без обаче да следва изцяло рамковата структура на статиите му. Географският термин като заглавка би трябвало да бъде съпроводен от съответните граматични бележки, исторически документирани форми и библиографска справка по въпроса, дадена в съкратен вид и с препратка към евентуалния корпусен справочен апарат в края на всеки пореден том (ако има такъв). По-надолу в статията ще се посочват поредните значения на заглавната единица, като след всяко от тях ще се дават след двоеточие различните структурни типове топоними (едноосновни, двуосновни, композитни и т. н.), които съдържат в състава си тълкувания географски термин. Следователно собствените имена биха изпълнявали едновременно и функцията на илюстративен материал по отношение на тълкуваната заглавна лексема. След всяка обобщаваща типова форма на група имена в скоби ще се посочва и тяхната поселищна локализация, без обаче да се дават допълнителни данни от енциклопедичен характер като географска посока, разстояние и под., което излишно би утежило структурата на речниковата статия.

СЪКРАЩЕНИЯ

БЕР - Български етимологичен речник. С., 1971 -

РБЕ - Речник на българския език. С., 1977-, Т 1-

РСРБЕ - Генадиева, З., Ничева, К., Спасова, С., Чолакова, Кр. Ръководство за съставяне на речник на българския език. С., 1966.

БИБЛИОГРАФИЯ

Мурзаев, Э., В. Мурзаев. Словарь местных географических терминов. М., 1959.

Никонов, В. Краткий топонимический словарь. М., 1966.

Рубцова, З. В. Типы варьирования в белорусской и русской топонимии. – В: Ономастика. Типология и стратиграфия. М., 1988, 52-68.

Сорокин, Ю. С. Что такое исторический словарь? – В: Проблемы исторической лексикографии. Л., 1977, 15-17.

Сталтмане, В. Э. Ономастическая лексикография. М., 1989.

Суперанская, А. В. и др. Теория и методика ономастических исследований. М., 1986.

Толстой, Н. И. Славянская географическая терминология. М., 1969.

Филипец, Й. Типология на речниците и въпросът за съвременните типове речници. – Български език 1988 (XXXVIII), кн. 4, 289-294.

Щерба, Л. В. Опыт общей теории лексикографии. – В: Языковая система и речевая деятельность. Л., 1974, 265-304.

Badjuga, R. Ljudska Geografija. Terensko izrazoslovje. Ljubljana, 1953.

Nitsche, P. Geographische Terminologie des Polnischen. Böhlau Verlag. Köln-Graz. 1964.

Schütz, J. Die geographische Terminologie des Serbokroatischen. Berlin, 1957.

Vasmer, M. Russisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1953-1958.